

Різновиди структур кількофразових текстів визначаються семантико-функціональними відношеннями між структурними компонентами.

Література

1. Астахова А.М. Художественный образ и мировоззренческий элемент в заговорах. – М.: Наука, 1964.
2. Петров В.П. Заговоры (Публикация А.Н.Мартыновой) // Из истории русской советской фольклористики / Отв. Ред. А.А.Горелов. – Л.: Наука Ленингр. отд., 1981. – С. 77-142.
3. Українські замовляння / Упоряд. М.Н.Москаленко; Авт. передм. М.О.Новикова. – К.: Дніпро, 1993.
4. Харитонова В.И. Заговорно-заклинательная традиция: текст и заклинатель // Филологические науки. – 1990. – № 3. – С. 33-41.

Список умовних скорочень

Воронай – *Воронай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1991. – Том 1.

ЛіС 1991-9 – Людина і світ. – 1991. – № 9.

ЛіС 1992-1 – Людина і світ. – 1992. – № 1.

ЛіС 1992-2 – Людина і світ. – 1992. – № 2.

ЛіС 1993-1 – Людина і світ. – 1993. – № 1.

ЛіС 1993-2-3 – Людина і світ. – 1993. – № 2-3.

УЗ – Українські замовляння / Упоряд. М.Н.Москаленко; Авт. передм. М.О.Новикова. – К.: Дніпро, 1993.

УЧ – Українські чари. 2-ге вид., стереотип. / Упоряд. О.М.Таланчук. – К.: Либідь, 1994.

Українці – Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991.

О.М.Решетілова, старший викладач,
Н.В.Морозова, аспірантка

Реалізація функціонально-комунікативного принципу навчання рідної мови в старших класах загальноосвітньої школи

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів завжди трактувалася у вітчизняній лінгводидактиці як одна з найголовніших. Вона знайшла широке відтворення в лінгводидактичній концепції В.Сухомлинського, психологічні аспекти цієї проблеми досліджено Б.Баєвим, Л.Виготським, П.Гальперінім, М.Жинкінім, І.Зимньою, О.М.Леонтьєвим, А.Марковою, І.Синицею та ін. Лінгвістичні засади висвітлено в працях із мовознавства (І.Білодід, Р.Будагов, В.Виноградов, С.Єрмоленко, А.Коваль, В.Костомаров, Л.Мацько, І.Чередниченко та ін.).

Упродовж останніх десятиліть у методичних працях із розвитку зв'язного мовлення намітився системний підхід до розв'язання проблем мовленнєвого розвитку учнів (О.Барінова, О.Біляєв, Г.Іваницька, Т.Ладигенська, М.Львов, С.Караман, В.Мельничайко, М.Пентилок, Л.Симоненкова, М.Стельмахович, Г.Шелехова та ін.). Це виявилось в намаганні авторів сформулювати мету й завдання розвитку зв'язного мовлення учнів, виділити основні напрямки роботи словесника, з'ясувати особливості кожного з них, установити взаємозв'язок між ними,

схарактеризувати окремі етапи формування комунікативних умінь і навичок, види вправ і результати навчання.

Велике значення має визначення змісту роботи з розвитку зв'язного мовлення у старших класах, її послідовність і оптимальний, адекватний завданням відбір методів, прийомів і засобів навчання.

При визначенні змісту роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів ураховується рівень комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок, сформованих у 5-9 класах.

Життя висуває високі вимоги до рівня розвитку особистості, вимагає від неї творчого, комунікативно виправданого використання мовних засобів у різноманітних ситуаціях. Однак, як показує практика, далеко не всі учні мають достатній запас знань з української мови: не завжди дотримуються мовних і мовленнєвих норм при створенні власних висловлювань. Потребує збагачення і їхній словниковий запас. Із цього випливає, що існує розрив між мовленнєвознавчими знаннями учнів і практикою їх оперативного використання, в усуненні якого й полягає найважливіше завдання вчителя-словесника.

Удосконалення мовлення учнів вимагає систематичної цілеспрямованої роботи не тільки словесників, а й учителів інших предметів. Для того, щоб навчити учнів сприймати й передавати різноманітну інформацію, комунікативно виправдано спілкуватися, їм необхідно дати базові знання про текст як одиницю мовлення в дискурсивному аспекті та сформувані необхідні для цього уміння. Відповідно до чинної програми на уроках мови учні отримують спеціальні знання про мовлення. Такі теми, як "Основні поняття мовлення і спілкування", "Вимоги до культури мовлення: змістовність, логічна послідовність, багатство мовних засобів, виразність, точність, доречність, правильність" (10 клас) відбивають мовленнєвознавчу частину курсу української мови і стають ґрунтом для формування комунікативних умінь, комунікативних здібностей старшокласників.

Особливістю сучасного етапу методики розвитку зв'язного мовлення учнів є звернення до тексту як найвищої комунікативної одиниці. Кінцевим результатом роботи має стати креативна діяльність: створення комунікативно орієнтованого власного тексту (усного чи писемного) у процесі навчальної, трудової, громадської, побутової діяльності.

Надзвичайно важливим і корисним видом роботи є переказ, що сприяє розвитку логічного мислення учнів, збагаченню їхнього мовлення новими словами й словосполученнями, виробленню художнього смаку. Крім того, переказ допомагає усвідомити учням, що для розуміння тексту потрібні знання фонетики, словотвору, граматики, орфографії, пунктуації, отже, умотивовує вивчення лінгвістичної теорії.

Проведення переказу – заключний етап у низці попередніх вправ, отже, переказ, як і будь-який вид творчої роботи, вимагає систематичної підготовки.

Добираючи вправи, учитель виходить насамперед з того, яке значення має кожна з них для удосконалення мовлення учнів.

Поділяємо точку зору В.Мельничайка, який визначав вирішальну роль добре продуманої системи навчально-тренувальних вправ, у процесі виконання яких формуються і вдосконалюються всі мовні вміння і навички.

У системі вправ з розвитку мовлення перевага надається вправам аналітичного характеру.

Практика свідчить: найбільш ефективними у процесі підготовки учнів до написання переказів є вправи, що передбачають визначення теми, головної думки тексту, членування тексту на складові частини, доповнення тексту фрагментами, трансформацію тексту, навчальне редагування, аналіз мовних і композиційних особливостей тексту.

Вважаємо, що названі види вправ допомагають учням зрозуміти стилістичну й жанрову приналежність первинного тексту, авторський задум, структуру, мовне оформлення, сформувати в них стійкі комунікативні уміння, необхідні для створення вторинного тексту.

Наведемо приклади таких вправ:

1. Визначте тему й головну думку тексту.

Пам'ятники історії та культури дорогі нам як свідки нашого минулого. Це етапи історичного шляху, пройденого попередніми поколіннями. Вони розповідають про духовну велич і творчі здобутки народу, його трудові й бойові подвиги, вселяють у нас почуття гордості за Вітчизну.

2. Згорніть речення.

Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, навіть ближче до речей складних, до витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна... (О.Гончар).

3. Проаналізуйте уривки з роману О.Гончара "Твоя зоря". Уставте пропущені слова (прикметники, дієслова), які відповідають характерові тексту, його жанровим і стилістичним особливостям.

І. Чомусь саме терен тут розрісся, ... деревце нашого краю.

Навесні він таким ... цвіте, а в дні ... , коли осінь обснує Романівщину ... павутинням, і повітря в усі сторони світу стане ... безмежно ... , і така ... тиша стоятиме над степом, цей нічний терен тоді туманно ягідками синіє в ... росі, і кожна росинка в ці ... ранки висітиме довго, задумливо, - уже й сонце підбилось, а вона все не падає, тримається посеред павутиння та колючок, поблискує звідти до вас, мов чиясь ... забута сльоза (О.Гончар).

Довідка. На місці пропусків у романі вжито такі прикметники: найколючіше, біленьким, вересневі, срібним, прозорим, лагідна, в рясній, прощальна.

4. Побудуйте із поданих речень текст. Знайдіть речення, що виступає зачином, потім розташуйте інші речення.

Продовжте текст, зберігаючи авторську тональність.

1. *Можна ідеально знати граматику чужої мови і все ж, як кажуть, говорити "з акцентом".*
2. *Звуки – це щось надзвичайно своєрідне в мові, її жива плоть і кров.*
3. *Дуже важко побороти в собі навик вимовляти чужі звуки по-своєму.*
4. *Тому перейняти звуки іншої мови часом буває не легше, ніж збагнути правила відмінювання й дієвідмінювання.*
5. *Наприклад, подекуди в західних областях України можна почути таке тверде л, що воно сприймається майже як в*
6. Проаналізуйте уривки із науково-популярних статей. Спробуйте

вставити в них пропущені слова. Намагайтесь зрозуміти основну мету висловлювання, визначити, на яке питання відповідає автор тексту.

Пам'ятайте: доповнюючи текст необхідними для розкриття його змісту словами, ви добираєте ключ до розуміння смислу висловлювання.

Літературна мова – відшліфована форма загальнонародної мови, що ... державну діяльність, культуру, пресу, художню літературу, науку, театр, державні установи, освіту, побут людей.

Сучасна українська мова ... і ... вченими, письменниками та іншими культурними діячами. Вона за своїм походженням ... з місцевими діалектами, бо ... на її основі (За М.Пентилок).

Довідка. Пропущені слова: *обслуговує, оброблена, впорядкована, зв'язана, виникла.*

Визначення теми, головної думки тексту допомагає процесові перекодування словесної інформації в абстрактні моделі. Доповнення, трансформація тексту сприяють формуванню в учнів здібності усвідомлювати особливості тексту в цілому: стилістичну, жанрову приналежність, зміст, мовне оформлення. Така робота привчає їх працювати з різноманітними у змістовому й стилістичному плані текстами.

У старших класах широко застосовуються твори – вид навчальної роботи, в основі якого лежить самостійне створення писемного або усного висловлювання.

У процесі підготовки учнів до написання творів особливе значення має аналіз тексту-зразка (уривка з художньої, навчальної, науково-популярної літератури, публіцистики, учнівських творів).

Роботи Т.Ладиженської, Л.Мацько, С.Карамана, В.Мельничайка, М.Пентилок та інших методистів дозволяють накреслити загальну схему такого аналізу, основними етапами якого є:

- визначення теми й основної думки тексту;
- виділення абзаців (мікротем);
- визначення стилю й типу мовлення;
- аналіз структури тексту;

- аналіз мовних засобів (лексичних, граматичних, стилістичних) [30].

Мета вчителя полягає в тому, щоб на конкретних прикладах навчити визначати ознаки стилю, жанру, виявляти засоби художньої виразності, обрані авторами, бачити оригінальність їхнього задуму, що сприяє поступовому розширенню уявлень учнів про різноманітні форми існування мови, стилі і жанри мовлення.

Аналіз тексту вимагає виходу за межі лінійних зв'язків між мовними одиницями, учить розуміти мовленнєві тонкощі, сприймати термінологічну, безеквівалентну лексику, фразеологію, нетрафаретні вислови, тобто розвиває мовне чуття, що конче необхідно для мовленнєвої особистості.

Аналіз тексту-зразка готує учнів до якісного сприйняття тексту переказу та адекватного його відтворення, що, в свою чергу, стає ґрунтом до написання твору.

Практика свідчить: готувати старшокласників до написання твору необхідно заздалегідь, організовуючи роботу таким чином, щоб твір став органічним продовженням попередньо виконаних вправ і завдань. Так, наприклад, готуючи одинадятикласників до написання твору "Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик душі" (Л.Костенко), доцільно пропонувати вправи з текстами відповідної тематики. Наприклад: Прочитайте тексти. Якою темою вони об'єднані? Визначте тип, стиль і жанр поданих текстів. Уставте пропущені літери, запишіть виділені слова відповідно до правопису.

1. *Що таке поет – у чистому вигляді? Людина, що виривається з обмежень звичності: поневажає пр...явним і прагне утраченого й (не)осяжного. Козаки ставали кобзарями, вже (не)маючи змоги тримати в руках грізної зброї. Гомер комп...нсував втрач...ний зір (В.Стус).*

2. *Поезія – то серця мова –*

Надії, Віри і Любові –

Ж...ття духовного основа.

(Ні)меж, кордонів їй (не)має,

Аж до зірок дух підіймає.

Вона – мрій сонячних жар-птиця,

Наснаги – чистая кр...ниця,

Поезія – пр...красний цвіт,

Що нам дарує дивосвіт (Л.Швагло).

Означені вище підходи до практичної реалізації функціонально-комунікативного принципу навчання рідної мови у старших класах сприяє удосконаленню механізмів мовлення учнів, оскільки формують уміння моделювати, трансформувати, доповнювати текст, зберігаючи стиль і авторську тональність.

Література

1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення рідної мови в школі. – К.: Рад. школа, 1987.

2. Караман С.О., Мацько Л.І., Караман О.В. Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник). – К.: "Магістр - S", 1998.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000. – 272с.
4. Ладыженская Т.А., Баранов М.Т. Особенности языка ученических изложений. – М.: Просвещение, 1965.
5. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках рідної мови. – К.: Рад. школа, 1984.
6. Пентиліюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 30.
7. Пентиліюк М.І. та інші. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000.
8. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К.: Рад.школа, 1981.
9. Шелехова Г. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 26-29.

Н.А.Царук

Фразеологізоване речення чи речення фразеологізованої структури?

Для обслуговування комунікативних потреб мовців кожна мова має систему мінімальних структурних схем, за якими будуються односкладні й двоскладні, прості й складні речення. Однак у живому мовленні існує чимало висловлень, що не відповідають певному граматичному зразку або посідають особливе місце в системі тих чи інших структур, формуючи так звані "перехідні" тип від одного граматичного зразка до іншого.

Так, наприклад, серед сурядних речень сучасної української мови виокремлюються двокомпонентні побудови з лексико-граматичними засобами передачі семантики протиставлення. Спостереження за фактичним матеріалом дозволяє виділити ряд моделей таких речень, а саме: $S_{\text{наз.}} + S_{\text{ор.}}$, а... (Робота роботою, а треба, щоб вихідні пройшли весело й змістовно (Усн.)); $S_{\text{наз.}} \text{ то } S_{\text{наз.}}$, а... (Правда то правда, а протилежній стороні теж треба дати можливість виправдатися); $Ad \text{ то } Ad$, а... (Легідний то легідний, а вкусити ще й як може (Усн.)); $Av \text{ то } Av$, а... (Добре то добре, а треба і про завтрашній день подумати (Газ.)); $P \text{ то } P$, а... (Своє то своє, а спробуй його вирости (Газ.)); $P - P$, а... (Хто – хто, а ветерани бачили війну не на картинках, не в книжках вони про неї читали (Усн.)); $Q \text{ не } Q$, а... (Десять не десять, а тиждень його точно не було (Усн.)); $V_{\text{інф.}} - (\text{то}) + (\text{не})$ $V_{\text{особ.}}$, а... (Плакати не плачу, а згадую про ту прикрість часто (Усн.)); $V_{\text{наказ.}} + \text{не } V_{\text{наказ.}}$, а... (Сердься не сердься, а діти все одно по-своєму зроблять (Усн.)) тощо.

Деякі з таких речень в українській мові чи не вперше помітив С.Смеречинський. Він звернув увагу на стилістичну вагу конструкцій із "дієслівним повтором" [8, 147]. Структурні особливості речень типу: *Лиха робить він не робить, але й добра не багато* досліджував О.Потебня [5, 439]. Як суто стилістичний засіб розглядав подібні побудови Л.Булаховський [1,149].